

Neuvostoliitto-seminaari

Valtakunnalliset Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen ja historiatieteiden tutkijakoulu järjestivät 25.-26.10.2004 Helsingin yliopistolla seminaarin *From Theory to Practice – Managing the Chaos or How the Soviet Union Survived*. Kaksipäiväinen seminaari koostui yleisluennoista sekä kahdesta workshopista, joista toisessa käsiteltiin neuvostomusiikkia ja -kulttuuria ja toisessa neuvostotaloutta, -ideologiaa ja -järjestelmää.

Seminaarissa pohdittiin, mitä Neuvostoliitto oli, miksi se hajosi ja minkälaisen perinnön se jätti nyky-Venäjälle. Toinen tärkeä pohdinnan aihe oli Neuvostoliiton poikkeuksellisuus. Onko näkemys Neuvostoliitosta maailmanhistorian kummajaisena ja tätä kautta myös näkemykset Venäjän erityislaatuisuudesta perusteltuja?

Seminaarin avasi Oulun yliopistossa vastikään väitellyt Sinikka Wunsch ajankohtaisella aiheella *The Soviet Union Collapsed – Anti Soviet Features Remain? Hänen tutkimuksensa käsittelee Suomen suurimpien sanomalehtien tapaa kuvata Neuvostoliittoa vuosina 1938-1940. Nykyinen keskustelu Venäjä-vastaisuudesta Suomessa juontaa hänen mukaansa nimenomaan näihin historiallisiin mielikuviiin imperialistisesta Venäjästä sekä Neuvostoliitosta itsenäisen Suomen naapurina.*

Professori Richard Stites vuorostaan laajensi kysymyksen Venäjän historiallisesta kuvasta eurooppalaiseen kontekstiin. Venäjä ei ole ainoa maa, joka on nähnyt tehtävänsä ”historiallisena”. Oma erityinen tiensä – *Sonderweg* – on myös ollut esimerkiksi Saksalla ja Espanjalla. Toisaalta tällainen näkemys herättää Stitesin

mukaan myös kysymään, mitkä ovat sitten niin sanotun ”normaalin” maan kriteerit? Stitesin mukaan toinen termi, joka liittyy olennaisesti Venäjän historialliseen (oma) kuvaan on myös teleologia, oppi maailman rakenteen ja järjestyksen tarkoituspäätyisyydestä. Tämä heijastuu myös eräänlaisena reformien katastrofaalisuutena Venäjällä.

Tohtori Jeremy Smith Birminghamin yliopistosta käsittelee erilaisia selitysmalleja, joita on annettu syyksi Neuvostoliiton hajoamiselle. Neuvostoliiton legitimitettiin perustui pitkälle myytteihin 1917 vallankumouksesta ja 1945 Isänmaallisen sodan voitosta, mutta myös talouskasvuun ja suurvalta-asemaan. Vuodesta 1974 talouskasvu kuitenkin taittui ja samalla Neuvostoliitto menetti yhden tärkeimmistä vakauteen vaikuttavista tekijöistä. Samalla myös pinnan alla olleet nationalistiset tunteet saivat lisävoimaa kun talouskasvu ei enää hyödyttänyt Neuvostoliiton kansoja.

Nationalismilla ei kuitenkaan Smithin mielestä pystytä tyhjentävästi selittämään hajoamiseen johtanutta tilannetta vaan kyse oli myös alue-eliitin taipumuksesta jarruttaa Gorbatšovin uudistuksia. Toisaalta, myöskään neuvostoliittia ei voida pitää yksin syylisenä valtion alasajoon, sillä Gorbatšov tuli samasta puolueen alueellisesta eliitistä ja jakoi sen arvot. Voidaan myös epäillä, että neuvostoaikana kasvaneella keskiluokalla olisi ollut pitkälle meneviä erilaisia, Gorbatšovin poliitista poikkeavia intressejä. Sen sijaan Baltian maiden irrottautumisen johtaneita syitä on mahdollista tarkastella arkistojen avautumisen myötä myös uudesta näkökulmasta. Esimerkiksi

1950-luvun äänestyslipukkeista käy ilmi, että avoin vihamielisyys venäläisiä ja Neuvostoliittoa kohtaan ilmaistiin voimakkaasti. Smithin mielestä juuri uusien arkistokokonaisuuksien hyödyntäminen sekä empiiriseen aineistoon nojautuva tutkimus antaisi paremman vastauksen kysymykseen, miksi Neuvostoliitto hajosi.

Suomen pankin siirtymätalouksien tutkimuslaitoksen johtaja, Pekka Sutela puuttui nimenomaan talouskasvun merkitykseen Neuvostoliitossa. Itse asiassa talouskasvu politiikan kulmakivenä otettiin käyttöön Neuvostoliitossa samaan aikaan, kun muualla maailmassa kasvu oli noin presentin luokkaa, ilman että se aiheutti mitään erityisempiä ongelmia. 1920-luvulla luotu kasvuteoria korosti tuotantovälineiden tuotannon ja investointien merkitystä kasvu- eli politiikan moottorina. Työvoiman tehokkuus nostettiin laskemalla reaali-palkat puoleen, erilaisilla poliittisilla ohjelmilla sekä autoritaarisilla johtamismalleilla.

Kuitenkin tällainen kasvupoliittikka tuli tiensä päähän jo 1950-luvulla, mutta sille esitettyjä vaihtoehtoisia malleja ei yleisen yhteiskunnallisen ilmapiirin vuoksi enää esitetty. Gorbatšovin aikana pyrittiin väljentämään ”sosialistisen” talousjärjestelmän määritelmää kohtalokkain seurauksin. Eräiden väittämien mukaan ilman tätä korjausliikettä neuvostotalous olisi saattanut kestää pitempään.

Professori Timo Vihavainen käsittelee nationalismien kehittymistä työläisten ja talonpoikien yhteisössä. Neuvostoliitto oli luokkayhteiskunta mutta samalla myös neuvostokansan kansakunta, jonka yhteyteen luotiin 1950-luvulla neuvostopatriotisuuden käsite. Voidaan puhua tietysti mielessä myös kansallisen identiteetin rakennusprosessista,

jota ei voi pitää täysin epäonnistuneena, sillä vielä Neuvostoliiton hajoamisenkin jälkeen mielipidemittaukset osoittivat, että suurin osa uskoi kommunismin rakentamiseen Neuvostoliitossa.

Neuvostoliitto pyrki hallitsemaan kansallistunnetta korostamalla kansakunnan rakentamista sekä parantamalla eräiden kansallisuuksien etuja. Toisaalta Neuvostoliitossa säilyi myös venäläinen nationalismi, jolla oli kaksijakoinen rooli. Vaikka isovenäisyyttä pyrittiinkin kitkemään, venäläisyys sai uusia muotoja. Puhuttiin venäläisyyden uhrautuvaisuudesta ja epäitsekästä luonteesta. Neuvostoliitto hallitsi ja hajotti taitavasti kansallistunteita. 1920-luvulla kansallistuttamispolitiikan avulla sosialismia markkinoitiin Neuvostoliiton kansojen parissa. 1930-luvulla alettiin kitkeä nimikkotasavalloista nationalismia ja vuonna 1936 Stalin julisti, että on syntynyt todellinen veljellinen kansojen yhteistyö yhtenäisessä neuvostovaltiossa.

Tohtori Dmitry Shlapentokh Indianan yliopistosta oli sitä mieltä, että Gorbatšovin roolia Neuvostoliiton hajoamisessa voidaan verrata ajan rooliin kuolemaan johtavassa autokolarissa. Hänen mielestään valtio ei kärsinyt mistään erityisestä kohtalokkaasta ongelmasta (etenkin jos sitä verrataan Venäjän imperiumiin), vaan ennen kaikkea kaiken takana leijuvasta kyynisyydestä. Neuvostovaltion suurimpana ongelmana Shlapentokh piti neuvostoutuopioiden ja realististen mallien yhteensovittamattomuutta. Hänen mukaansa kaikki aikaisemmat johtajat Leninin ja Stalinin esimerkkien innoittamana olivat onnistuneet soveltamaan ja muokkaamaan teorian kohtamaan todellisuuden. Gorbatšov oli ensimmäinen neuvostojohtaja, joka ei kyennyt tähän.

Eräänä mielenkiintoisena piirteenä Neuvostoliiton historiassa

voidaan pitää kybernetiikan kehittämiseen liittyntä keskustelua. Sen yhtenä kulminaationa voidaan pitää tohtori Heikki Mäki-Kulmalan mukaan seminaaria, joka pidettiin vuonna 1958 ja johon osallistuivat melkein kaikki Neuvostoliiton ensimmäisiä tietokoneita kehittäneet ja kybernetiikasta kirjoittaneet tutkijat. Seminaaria voidaan hänen mukaansa tarkastella Neuvostoliiton poliittiseen suojasäähän liittyvänä ilmiönä sekä merkinä akateemisen kansalaisyhteiskunnan orastavasta toipumisesta mutta myöskin kylmän sodan aikaan liittyvänä ilmiönä ja stalini-laisen eliitin voimannäyteenä.

Professori Jukka Gronowin mukaan Stalinin neuvostokeskiluokan muodostuminen heitti haasteen talouden kykyyn vastata kasvavaan kulutustuotteiden kysyntään. Se, kuinka tärkeäksi tämä haaste koettiin, näkyy siitä, kuinka nopeasti suunnitelmatalouden rattaat onnistuttiin valjastamaan samppanjan tuotantoon vuonna 1936. Samppanjan lisäksi ylellisyustuotteita, joita

alettiin valmistaa samoihin aikoihin suurin tuotantomäärin, olivat muun muassa suklaa ja hajuvedet. Samaan aikakauteen liittyi myös erikoiskauppojen, tavartalojen ja muotihuoneiden perustaminen. Gronowin mukaan voitaisiin puhua neuvostoindividualismin synnystä, joka syntyi viimeisten NEP-vuosien ja ensimmäisen viisivuotiskauden aikana tehtyjen taloudellisten, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen uudistusten oheistuotteena.

Seminaarissa käytiin vilkasta keskustelua siitä, miten Neuvostoliiton tutkimus vaikuttaa edelleen Venäjän tutkimuksen kysymyksen asetteluihin, miten Neuvostoliiton perintö vaikuttaa edelleen Venäjällä, Baltiassa ja IVY-maissa, mikä on Neuvostoliiton aatteellinen perintö, mikä oli lännen ja Neuvostoliiton vuorovai- kutussuhde, missä määrin Neuvostoliitto oli ”vieras”, lännestä ”tuotu” järjestelmä Venäjälle, missä määrin ideologia(t) oikeasti vaikuttavat päätöksentekoon ja miten sitä voi tutkia.

Ira Jänis-Isokangas

Kärsimyksen metafysiikka Venäjällä -seminaari

Perjantaina 11.2. 2005

Töölönkatu 3 A, 5. krs. Helsinki

Seminaarissa pohditaan kärsimyksen ongelmaa filosofiaan, uskontoon, kirjallisuuteen ja yhteiskuntaan liittyvänä ilmiönä Venäjällä. Aiheesta alustavat dosentti Vesa Oittinen, professori Matti Kotiranta ja muita tutkijoita.

Tarkempi ohjelma Aleksanteri-instituutin kotisivuilla
www.helsinki.fi/aleksanteri

Vapaa pääsy

Järjestää Aleksanteri-instituutti